

УДК 94(477-25):[929:7.071.1]:321.64(470+571)

DOI: 10.20535/2307-5244.50.2020.210128

О. І. Бонь

orcid.org/0000-0003-3287-5955

Київський університет імені Бориса Грінченка

О. Вон

Borys Grinchenko Kyiv University

МИТЦІ ЖОЗЕФІНА ДІНДО ТА БЕРНАРД КРАТКО В ЖОРНАХ РАДЯНСЬКОГО ТОТАЛІТАРИЗМУ

*Bernard Kratko and Zhosefina Dindo Artists
between the Soviet Totalitarianism Millstones*

У статті на основі біографічних документів Бернарда Кратка і Жозефіни Діндо показано наслідки соціокультурних трансформацій у середовищі митців Радянської України у 1920–1930 рр. Розглянуто життєвий шлях подружжя скульпторів, які народились у Варшаві, формувались як митці під впливом європейських тенденцій, а згодом співпрацювали зі школою М. Бойчука. Радянський тоталітарний режим змусив їх змінити творчі методи й тематику. Внаслідок репресій вони змушені були боротися за реабілітацію та повернення в мистецтво.

Ключові слова: Б. Кратко, Ж. Діндо, скульптори, архівно-слідча справа, репресії, реабілітація.

The artists and their freedom of creativity are the subjects of interest for historians, particularly in the framework of the research on totalitarianism in XX cent. Multiple political, economic, ideological changes influenced the art, its topics, and artists' destinies. Particularly intellectuals and artists were the ideological opponents to political and social unification of the Soviet regime. Immediately, when Soviets rulers came to power, the fight with intellectuals and the freedom of art started was considered to be one of the major threats for the regime. The lifepath and the cultural heritage of Warsaw-born sculptors of Bernard Kratko and Zhosefina Dindo allow exploring the above-mentioned processes.

The purpose of this research is to show the socio-cultural transformations within the artists' environment in the Soviet Ukraine of 1920–1930's. The primary sources were the materials from a personal archive of the artists in the Central State Archive-Museum of Literature and Art and from the two volumes of the investigation cases against Zhosefina Dindo from the Central State Archive of the Non-governmental associations of Ukraine.

The author employed two methodological approaches: prosopography and the bibliographical method. These methods allow identifying the place and role

of a person in a historical process and the influence of historical events on the person's activities. Additionally, the chronological and microhistorical methods were applied.

On an example of repressed artists Bernard Kratko and Zhosefina Dindo the author shows how the topics brought up by artists in Soviet Ukraine transformed depending on the changes in the state ideology.

They changed their style from modern European art to constructivism and impressionism in sculpture of the 1920th, being Boychuk's followers. Because of censorship and persecution, they were forced to change the style and topics of their art, which implied the changes in their views. To survive they needed to express their loyalty to the regime. Both artists were rehabilitated.

Keywords: B. Kratko, Zh. Dindo, sculptors, archived investigation case; excesses, rehabilitation.

Складна історія ХХ ст. у Центрально-Східній Європі призвела до трагічних зрушень як в Україні, так і в інших сусідніх країнах. Неодноразові хвилі політичних, економічних, етнічних змін вплинули на ідеологію, тематику творчості й долі митців. В Україні саме інтелектуальна і творча сфери стали полем боротьби більшовицького режиму з метою ідеологічної уніфікації. Як і будь-яка свобода, інтелектуальна й творча прямо загрожували існуванню комуністичної системи. Всі ці процеси виразно позначилися на житті та творчій спадщині народжених у Варшаві скульпторів Бернарда (Арона-Бер Шимона) Михайловича Кратка (17 січня 1884 р. — 1 серпня 1960 р.) та Жозефіни Костянтинівни Діндо (11 грудня 1902 р. — 18 травня 1953 р.). Учителі й учениця разом творили, були репресовані й боролися за реабілітацію. Вони можуть бути яскравим прикладом впливу тоталітарного режиму на особистість і творчість митців у першій половині ХХ ст.

Біографія Жозефіни Діндо вже була предметом студій українських дослідників. Так, Алла Довжик розглядала її життєвий шлях у контексті репресій проти науково-педагогічної інтелігенції Києва (Довжик, А. І. 2017). О. Школьна вивчала творчість скульпторки (Школьна, О. 2009.) і досліджувала її твори в художніх збірках України (Школьна, О. Пластика Жозефіни Діндо). Життєвий шлях Бернарда Кратка також висвітлювався у дослідженнях. Першим, 1933 р., про біографію і творчість скульптора видав короткий нарис (13 с.) його колега і мистецтвознавець Євген Холостенко (Холостенко, Є. 1933). Текст переповнений ідеологічними штампами того періоду, серед іншого вказано на серйозні «хиби» скульптора в ідейному спрямуванні його творчості, хоч і визнається він «скульптором-комуністом» (Холостенко, Є. 1933, с. 13). Я. Кравченко помилково вказав, що доля цього видання невідома (Кравченко, Я. 2010, с. 293). У цій брошурі подано й фото основних на той час робіт митця. Пізніші енциклопедичні та довідкові видання переважно

ґрунтуються на цій публікації. Вже в часи незалежності України Анастасія Сокирко на основі спогадів та інших документів із особового фонду Бернарда Кратка та Жозефіни Діндо в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва України розкрила найважливіші події життя і творчості Б. Кратка (Сокирко, А. 2017). Також вона присвятила Б. Кратку короткий нарис у дисертації та розглядає його участь у об'єднаннях митців у радянській Україні 1920–1930 рр. (Сокирко, А. 2018, с. 97, 125, 194–198). Проте, на нашу думку, незаслужено обійдено увагою дослідників репресії проти цих митців і згадуються вони переважно в довідкових виданнях (Пантеон зодчих Лук'янівського некрополю. 2008). Розширення джерельної бази, порівняно з попередніми дослідженнями, потрібно для вивчення ролі репресій більшовицького режиму проти митців у зміні рис та ідеологічної спрямованості їх творчості.

Джерельною базою дослідження є документи й матеріали з двотомної архівно-слідчої справи Жозефіни Діндо, яка зберігається у фонді 263 Центрального державного архіву громадських об'єднань України. Це, найперше, документи про арешт, протоколи допитів і заяви Ж. Діндо до прокурора УРСР із таборів. Особливу цінність для дослідження становить том матеріалів перевірки її слідчої справи. Документи з нього дають можливість дослідити боротьбу Ж. Діндо та її чоловіка Б. Кратка за звільнення. Автор справлявся й на документи особового архіву митців у Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва у Києві (зокрема спогади Б. Кратка). Для ілюстрації творчості Б. Кратка використано зображення з видання 1933 р. Є. Холостенка «Бернард Кратко» (Холостенко, Є. 1933). А роботи Жозефіни Діндо представлені фото з публікації О. Школьної «Пластика Жозефіни Діндо в художніх збірках України».

Автор працював у такому методологічному полі як біографічний метод, який дає змогу з'ясувати місце й роль особи в історичному процесі та вплив історичних обставин на становлення і діяльність особи, зокрема гуманітарної інтелігенції. Для вивчення проблеми застосовувалися хронологічний та мікроісторичний методи.

Метою дослідження є на основі біографічних документів Б. Кратка та Ж. Діндо показати наслідки соціокультурних трансформацій у середовищі митців Радянської України у 1920–1930 рр., що не досліджувалось у згаданих публікаціях.

Розпад європейських імперій внаслідок Першої світової війни не тільки створив можливості для виникнення нових держав у Центрально-Східній Європі, а й призвів до виникнення тоталітарного більшовицького режиму. А перебування у складі СРСР частини українського та польського народів призвело до спільного досвіду життя під владою комуністичної системи. Бернард Кратко, який народився у Варшаві в небагатій єврейській родині,

з дитинства захоплювався художньою творчістю. У спогадах він яскраво описав історію своєї родини. У Варшаві навчався у вечірній рисувальній школі, де його вчителем був Ксаверій Дуніковський. Згодом учився на живописця у Варшавському художньому інституті (Академії красних мистецтв) у 1901–1906 рр. (Митці України. 1992, с. 331) у Конрада Крижановського, бо скульптурного факультета ще не існувало. Після повернення до Варшави К. Дуніковського К. Кратко чотири роки вчився у нього скульптурі¹. Саме під впливом К. Дуніковського Б. Кратко засвоював ідеї імпресіонізму та модерну.

У період навчання у Варшаві, під впливом сестри, Бернард Кратко зблизився з соціалістичними партіями і брав участь у революційному русі (Словник художників України. 1973, с. 119). У той період близько зійшовся зі своїм учителем. Їхня дружба збереглася до кінця життя. Їздив з Ксаверієм Дуніковським у Єгипет і Палестину (був премійований за успішне навчання) і побачив неймовірні складності переселенців у «святій землі»². Він вирішив повертатися до Варшави, «де кожний камінь мені був рідним»³. Бернард Кратко на півроку виїхав до Берліна, де навчався монументальній скульптурі у професора Ташнера. В той час коло спілкування Б. Кратка було широке: діячі єврейської, польської, німецької культури. Був близько знайомий з М. Шагалом, Н. Альтманом, Й. Бродським, Д. Маневичем, Я. Станіславським, І. Гінсбургом та іншими.

У Варшаві Бернард Кратко був тісно пов'язаний з єврейською культурно-мистецькою елітою, цікавився єврейською культурою, працював у єврейському видавництві та ілюстрував твори І.-Л. Переца та А. Рейзіна⁴. Характерним прикладом його творчості того часу є скульптура «Усмішка» 1913 р.⁵ (Рис. 1).

Єврейський письменник Іцхак (Ісак) Лейбуш (Леон) Перец (1852–1915 рр.) у юності опікав митця. В його домі Б. Кратко спілкувався з польським письменником Єфраїмом Кагановським (1893–1958 рр.), який теж навчався у Варшавському художньому інституті й видав у Парижі есей про Б. Кратка (1956 р.). Тоді Бернард Кратко працював над скульптурою Ф. Шопена в майстерні К. Дуніковського, де зустрічався з відомим польським поетом Я. Каспровичем. Був знайомий з литовським художником і композитором Мікалоюсом Чюрльонісом (1875–1911 рр.) а також зі Станіславом Пшибишевським⁶. Першою дружиною скульптора була акторка єврейсько-

¹ Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (ЦДАМЛМУ). Ф. 330. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 5 зв. — 7.

² ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 8–10.

³ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 10 зв.

⁴ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 11.

⁵ Тут і далі подано ілюстрації робіт Б. Кратка з роботи: Холостенко, Є. 1933. Бернард Кратко. Харків: Мистецтво.

⁶ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 1. Спр. 193. Арк. 1.

го театру в Варшаві, сестра дружини К. Дуніковського С. Ліпшиць, відомою як Арцишевська. Їхня спільна дитина померла в ранньому віці¹.

З початком світової війни він переїхав до Петрограда у зв'язку з евакуацією з Варшави заводу, на якому працював. Далі теж дотримуватися лівих поглядів і вірив у те, що має відбутися «світова революція»². Бернарда Кратка, згідно зі свідцтвом Петроградського клінічного військового госпітала від 22 червня 1917 р., визнано непридатним до військової служби³. В Петрограді він працював на одному з заводів художнього лиття у Выборзькому районі й робітники заводу висунули його депутатом Выборзької районної ради робітничих і солдатських депутатів⁴ (був ним до переїзду в Україну 1919 р.⁵). Співчував більшовицькій партії (так він писав у післявоєнних спогадах, які можна датувати кінцем 1940 — початком 1950 рр.). Але вважаємо, що в зазначених спогадах помітний вплив пізніших життєвих обставин митця. В ідейно-мистецькому плані у Петрограді він зійшовся з колом «Світу мистецтва» та брав участь у виставках «Товариства заохочення художників»⁶. Отримав першу премію на всеросійській виставці та схвальний відгук одного з лідерів «Світу мистецтва» Олександра Бенуа. Але з приходом до влади більшовиків у Петрограді змінились умови діяльності митця. Більшовицький режим бачив у мистецтві лише пропагандистський засіб. Імпресіонізм, чи інші мистецькі напрямки, під впливом яких формувався скульптор, для більшовицького режиму були ворожим «чистим мистецтвом».

За спогадами самого Бернарда Кратка, коли в Петрограді більшовики формували групу діячів мистецтва для «посилки» до Києва, він був включений до цієї групи: «У Києві тоді кишіло художниками». Його призначили інструктором при наркоматі освіти у позашкільному секторі⁷.

Як згадував сам митець пізніше, застав у Києві Українську академію мистецтв, організовану «ще при Петлюрі». Молодь гуртувалася біля цієї академії, й він почав працювати, щоб «звільнити молодь від впливу петлюрівців». Згодом, на прохання «товаришів із народів», залишився в Києві перед наступом «білих бандитів»⁸. Такі оцінки у спогадах скульптора можна пояснити тим, що їх Б. Кратко писав після заслання і після таборового періоду його дружини Ж. Діндо. Він розумів наслідки потрапляння цих документів до рук каральних органів, тому термінологію вживав виключно більшовицьку.

В перший день перебування у Києві денікінців при обшуку будинку по вул. Підвальної №14, де жив Б. Кратко, він був заарештований і приед-

¹ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 1. Спр. 193. Арк. 4–5.

² ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 12 зв.

³ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 1. Спр. 134. Арк. 1–1 зв.

⁴ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 13–14.

⁵ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 1. Спр. 193. Арк. 3.

⁶ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 1. Спр. 193. Арк. 2.

⁷ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 16.

⁸ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 16 зв. — 17.

наний до групи, яку повели, як йому здавалося, «на смерть». Він зміг переконати білогвардійців, що віддасть заховані у квартирі 40 000 руб. Скульптор передав частину грошей та срібний годинник конвоїру, пригостив горілкою і попросив прийти за рештою завтра. А сам перейшов на іншу квартиру й так уникнув переслідування. Але від пережитого захворів. Як виявилося, загроза була реальною — через кілька днів було знайдено тіло вбитого сина сусіда¹. Вважаємо, що ці події ще більше переконали Б. Кратка підтримувати більшовиків.

У радянській Україні різко змінилася тематика його творів — скульптор брав участь у більшовицькій програмі монументальної пропаганди. За його проектом та ескізом, спільно з іншими митцями в Харкові було поставлено перший прижиттєвий пам'ятник В. Леніну (згодом монумент зняли). Також виготовив погруддя Карла Маркса й Тараса Шевченка, поставлене на місці пам'ятника княгині Ользі на Михайлівській площі (Рис. 2)².

Водночас по зарисовках, зроблених раніше над Віслою, ілюстрував книги єврейського письменника І. Переца³.

Коли 1920 р. більшовики вкотре захопили Київ, Б. Кратко вступив у комуністичну партію й присягнувся собі «служити чесно і віддати всі сили ділу партії». Ця пізніша лексика показує вплив важкого життєвого досвіду митця і його дружини. У травні 1920 р., перед входженням до Києва українських і польських військ, виїхав останнім пароплавом до Кременчука і далі — у Харків, де працював у системі Наркомосу. В колишньому Харківському художньому училищі організовував виробничо-навчальну школу⁴. В тих скрутних матеріальних умовах художники, за висловом із його спогадів, «продовжували працювати над мистецтвом як при буржуазії»⁵. Бернард Кратко згадував, що вже тоді вважав за потрібне залучити їх працювати у більшовицькій пропаганді й зв'язати з інтересами партії. 1922 р. його призначили директором новоорганізованої середньої художньої школи⁶, а також професором скульптури в Харківському художньому технікумі (працював до 1925 р.)⁷.

Плідним став київський період життя Б. Кратка. З 15 березня 1925 р. він працював у Київському художньому інституті. А з 21 квітня 1927 р. став професором за спеціальністю «скульптура»⁸. Майстерню Б. Кратка відвідували високопоставлені партійні функціонери В. Затонський, П. Постишев,

¹ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 16 зв. — 17.

² ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 1. Спр. 193. Арк. 3.

³ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 1. Спр. 193. Арк. 4–5.

⁴ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 18 зв. — 19.

⁵ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 19.

⁶ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 7. Арк. 6.

⁷ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 19 зв. — 20.

⁸ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 10.

М. Хрущов¹. У Києві вступив в Асоціацію революційного мистецтва України (АРМУ, 1925–1932 рр.), у якій провідні ролі відігравали Михайло Бойчук та його учні. З М. Бойчуком був близьким і листувався (Кравченко Я. О. 2010, с. 283). Саме тому в згаданій брошурі Є. Холостенка 1933 р. Бернард Кратко характеризується як митець, який пройшов шлях від «буржуазного інтелігента» до борця за «пролетарське мистецтво». Водночас Є. Холостенко критикував його за «елементи формалізму, схематизму» в барельєфах селянського санаторію ім. ВУЦВК в Одесі на Хаджибейському лимані. Оскільки вони з Ж. Діндо брали участь у реалізації 1928 р. цього проекту М. Бойчука та його учнів (Рис. 3). Він закликав скульптора до «остаточного виправлення «закрутів» і окремих зривів» у художній діяльності (Холостенко, Є. 1933, с. 8–9, 11, 13).

На думку С. Білокона, в цій роботі бойчукізм «став апофеозом передколгоспної селянської праці» (Білокінь, С. І. 2016, с. 49, 77). А в 1920-тих рр. були й інші негативні оцінки роботи митців-бойчукістів. Вважаємо це проявом тогочасного ідейного протистояння у середовищі мистецької інтелігенції радянської України. Один з чільних представників футуристів Гео Шкурупій називав школу М. Бойчука «богомазами» і «гегемоном» у мистецькому житті та вказував на дотримання в школі традицій середньовіччя, поєднаних з народно-релігійною творчістю: «Використовуючи техніку фрески та темпері, ця школа осучаснює її, забарвлює в націоналістичні тона». Також називає її «реакційно-націоналістичним» мистецтвом (Шкурупій, Г. 1929, с. 26–27). Доля цих монументальних творів склалася драматично — під час Другої світової війни через прорив дамби санаторій був частково затоплений і на місці поруйнованих споруд у 1970-тих рр. збудували корпуси санаторію «Хаджибей».

Б. Кратко брав активну участь у мистецьких конкурсах. Так, 1928 р. — у Всеукраїнському конкурсі проектів пам'ятника на могилі Тараса Шевченка. Але тоді Шевченківський комітет визнав конкурс невдалим і ухвалив оголосити другий міжнародний конкурс. Водночас вирішив купити три найкращі проекти: Б. Кратка, Л. Блохи та І. Кавалерідзе (Наслідки конкурсу проектів пам'ятника на могилі Шевченка. 1928, с. 9). Уже в наступному конкурсі проектів Бернард Кратко входив до конкурсної комісії (Тарахан-Берега, З. П. 1998, с. 348) і в липні 1933 р. він уклав угоду з НКО УСРР про виготовлення проекту пам'ятника Т. Шевченка у Каневі (1/25 натуральної величини) та маски обличчя Т. Шевченка «натурального людського розміру»². Але Б. Кратку не судилося стати автором пам'ятника на могилі Кобзаря.

Про тогочасні ідейні трансформації у творчості Б. Кратка свідчить і тематика його творів. 1928 р. з'явився барельєф «Складають план п'ятилітки»,

¹ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 1. Спр. 193. Арк. 4.

² ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 1. Спр. 157. Арк. 1–2.

який показував боротьбу з опозицією в більшовицькій партії того часу (Рис. 4). Складають план п'ятилітки. 1928 р. Київ).

Під час роботи на Донбасі Б. Кратко організував два художні робітфаки у Ворошиловграді й Сталіно¹. 1927 р. оформлював Палац культури у Щербинівці. 1932 р. виготовив погруддя К. Маркса і Ф. Енгельса для однієї з шахт Щербинівки (Рис. 5).

Попри згадану критику бойчукістів, Бернард Кратко 1930 рр. продовжив кар'єру в КХІ. Це можна пояснити тим, що він мав партійний квиток і реалізував більшовицьку тематику. Зокрема йдеться про скульптуру В. Леніна (Рис. 6).

Попри творчі зв'язки з М. Бойчуком, гостро критикованим у 1930-ті рр., під час реорганізації КХІ у Всеукраїнський художній інститут Бернарда Михайловича Кратка призначили директором (1934–1936 рр.)². До арешту в кінці 1937 р. він був і секретарем парторганізації КХІ, 1936 р. — обраний у бюро Київського міського партії. Це був складний час — після репресій митців відбулися інституційні й ідеологічні трансформації в мистецтві. Як зазначав у спогадах скульптор, він вів 1930 рр. боротьбу з «формалістською» течією у викладанні³. Зокрема про це свідчить «Програма зі скульптури для середньої та вищої художньої школи і пояснювальна записка до неї»⁴. Водночас намагався врятувати гнаних викладачів. У КХІ на протигагу попередньому новаторському періоду запроваджувалися традиційні форми навчання та соцреалістична стилістика творів⁵. Так, Б. Кратко 1932 р. для згаданої Щербинівської шахти виготовив скульптури ударників виробництва (Рис. 7).

Успішну кар'єру Бернарда Кратка, як і в багатьох митців, змушених працювати в ідеологічних інтересах більшовицького режиму, перервали репресивні органи. Навесні 1937 р. його виключили з партії за підтримку репресованих професорів КХІ. Апеляцію, яку від подав, було відхилено⁶. Про це повідомляв Ф. Кричевський у листі до І. Бродського: «Заарештовані Бойчук, Падалка, Седляр, Діндо-Кратко виключили з партії і зняли з професора» (Кравченко, Я. О. 2010, с. 77).

А вже 11 червня 1937 р. було заарештовано його дружину Жозефіну Діндо за участь в «організації» художника Михайла Бойчука⁷. І хоч у фонді митців у ЦДАМЛМУ немає документа про їхнє одруження, вважаємо, що цей шлюб підтверджується не тільки їх спогадами, а й тим, що подружжям їх

¹ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 23 зв.

² ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 7. Арк. 6–6 зв.

³ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 20 зв. — 21.

⁴ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 1. Спр. 91. Арк. 1–3.

⁵ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 4.

⁶ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 8. Арк. 1.

⁷ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 7. Арк. 6 зв.

називають колеги. Того самого дня проведено обшук у помешканні скульпторів на вул. Павлівській, буд. 10, кв. 5¹ у їх присутності². Хоч у публікаціях трапляється й дата арешту 12 червня 1937 р. (Довжик, А. І. 2017, с. 79), оскільки того дня відповідну постанову прийняла воєнна прокуратура Київського військового округу й була заповнена анкета арештованої Ж. Діндо³.

Після цього настала черга Бернарда Кратка. У грудні 1937 р. його викликали до київського НКВС і після допиту, без пред'явлення звинувачень йому наказали змінити місце проживання «за власним вибором». Він змушений був оселився в Чарджоу в Туркменії (нині — Туркменабат).⁴ Як і більшість лояльних режиму митців, Б. Кратко покарання вважав результатом «безсумнівної помилки».⁵ В заслання змушений був працювати робітником на будівництві, але згодом зміг повернутись у мистецтво: Ашхабадський музей придбав п'ять його художніх робіт. У трудовій книжці Б. Кратка зазначено, що з серпня 1937 р. він працював скульптором у будівельній конторі управління Амудар'їнського пароплавства, скульптором на будівництві, керівником художньої студії в обласному будинку народної творчості, керівником майстерні гіпсових виробів, скульптором гіпсо-алебастрового заводу, завідувачем виробництва в гончарній майстерні⁶. У серпні 1945 р. адмінвизилку Б. Кратка було скасовано постановою УНКВС по Київській обл. Органи міліції видали йому паспорт і повідомили, що він може повернутися до Києва у зв'язку зі звільненням дружини⁷. Таким чином, у заслання він перебував з 7 грудня 1937 р. по 3 липня 1945 р.⁸

Після повернення до Києва на педагогічну роботу в Київський художній інститут його не брали. І тому він працював у виробничій майстерні інституту. Там виліпив скульптури Леніна для Київського університету й Вищої партійної школи. Через рік перейшов на художній комбінат при головному архітекторові Києва Олександрові Власову — академікові Академії архітектури УРСР і СРСР (у 1955–1956 рр. був її президентом), який керував відбудовою міста, зокрема Хрещатика⁹. Микита Хрущов відвідував у той час майстерню, де працювали Бернард Кратко, Жозефіна Діндо й учень професора Павло Гевеке. Зазначимо, що 11 січня 1946 р. Б. Кратка прийняли до Спілки радянських художників¹⁰.

¹ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 1.

² Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО України). Ф. 263. Оп. 1. Спр. 58338. Т. 1. Арк. 1, 2–7.

³ ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 58338. Т. 2. Арк. 6–6 зв.

⁴ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 201 зв. — 22.

⁵ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 2, 9.

⁶ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 13 а — 18.

⁷ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 9.

⁸ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 10. Арк. 1.

⁹ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 1. Арк. 23.

¹⁰ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 1. Спр. 135. Арк. 31 а.

1948 р. скульптор виїхав у Сталіно (нині — Донецьк). Тематику його з дружиною робіт показує гіпсова композиція «Й. В. Сталін у підпіллі» 1949 р.¹ Також ідеологічне спрямування його творчості показує чернетка виступу на відкритті художньої виставки в м. Сталіно до дня шахтаря². Уже зі Сталіно скульптор звертався з заявами про реабілітацію, зокрема в жовтні 1959 р. до прокурора УРСР. У зв'язку з важким станом здоров'я був змушений проживати в Москві у племінника, наукового працівника Я. Рубінштейна³. Після смерті дружини 18 травня 1953 р. багато хворів і потребував догляду. В згаданій заяві зазначав, що позитивну характеристику йому могли дати директор КХІ Пашенко, завідувач навчальної частини інституту Борвинський, скульптор К. І. Руденський (або директор Київського музею західного мистецтва В. Овчинников)⁴. І запізнита реабілітація все-таки відбулася в останні місяці життя скульптора — 5 квітня 1960 р. йому видали довідку про реабілітацію⁵. Б. Кратко до останніх днів був заклопотаний установкою надгробку дружини, заради чого їздив до Києва. Звідти виїхав у Москву й оселився тимчасово в будинку творчості художників у Челюскінці, де й помер 1 серпня 1960 р.⁶ Поховано подружжя в Києві, на Лук'янівському цвинтарі, де встановлено його скульптурний портрет роботи Ж. Діндо (Пантеон зодчих Лук'янівського некрополю. 2008, с. 31–32, 49–50).

Учениця та дружина Бернарда Михайловича Кратка Жозефіна Костянтинівна Діндо народилася 11 грудня 1902 р. у Варшаві й була позашлюбною дитиною художника К. Діндо. Після смерті батьків 1905 р. виховувалась у пані Шит, а згодом — у пансіоні Ястржемської у Варшаві. В автобіографії зазначила, що у зв'язку з евакуацією до Риги на початку війни саме там закінчила пансіон та музичний інститут⁷. 1916 р. евакуйована з двоюрідними сестрами та їхніми родичами до Харкова. Після повернення рідних до Риги юна Жозефіна у Харкові змушена була самостійно заробляти на життя уроками музики, а також у Ортопедичному інституті⁸ (Рис. 8).

Саме там помітили її талант і направили до Харківських художніх майстерень, а потім у Харківський художній технікум (згодом — інститут, де дівчина навчалася з 1922 по 1926 рр.). У інституті її вчителем став Бернад Кратко, з яким вони одружилися (Довжик, А. І. 2017, с. 78). Звернула на себе увагу як художниця на виставках 1920 рр. Деякі її роботи придбали музеї Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська. З успіхом брала участь як скульп-

¹ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 1. Спр. 88.

² ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 1. Спр. 93. Арк. 1–3.

³ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 6.

⁴ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 3, 6.

⁵ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 10. Арк. 3–4.

⁶ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 1. Спр. 193. Арк. 5.

⁷ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 14. Арк. 2.

⁸ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 17. Арк. 1–1 зв.

птор у виставках АРМУ 1927 р. у Києві, Харкові, Москві, де було представлено 15 її робіт. (Рис. 9).

1927 р. вона стала членом АРМУ і Б. Кратко познайомив її з М. Бойчуком та колом його учнів¹. Згодом була достатньо близькою з дружиною Михайла Бойчука Софією Налепинською-Бойчук.

За успішну творчу діяльність у скульптурі Ж. Діндо була відряджена Народним комісаріатом освіти в 1928–1929 рр. до Німеччини й пробула там 7 місяців. Після повернення співпрацювала з Городницьким фарфоровим заводом на Житомирщині. Візитівкою її скульптурної творчості став конструктивізм — новий стиль для тогочасного декоративно-ужиткового мистецтва. (Рис. 10).

У 1930–1933 рр. Ж. Діндо була направлена НКО заступником кафедрального професора в Одеський художній інститут, де брала активну участь у організації скульптурно-керамічного факультету. 1933 р. повернулася до Києва й до арешту 12 червня 1937 р. працювала в КХІ доцентом скульптурного факультету². Разом з чоловіком 1934 р. брала участь у «найграндіознішій за розмахом роботі бойчукістів» — оформленні новозбудованого Червонозаводського театру в Харкові (Кравченко, Я. О. 2010, с. 130).

Заарештована Ж. Діндо разом з іншими київськими митцями і згодом заслана на 10 років³. На підставі свідчень учня Михайла Бойчука Івана Падалки вона звинувачувалась у членстві в контрреволюційній Польській організації військовій (ПОВ) і у шпигунстві на користь Польщі. Обставини слідства Жозефіни Діндо дослідила А. Довжик, ми ж розглянемо їх спільну з Б. Кратком боротьбу за власне звільнення та добре ім'я. Приводом для арешту в період сумнозвісної «польської операції» стала згадана поїздка за кордон. Це була друга і одна з найбільших національних операцій часів Великого терору, яка проводилась у 1937–1938 рр. (Польща та Україна, 2010, ч. 1, с. 2). Вона почалась відповідно до наказу НКВС № 00485 від 11 серпня 1937 р. і мала ознаки етнічної чистки (геноциду). В результаті операції заглом по СРСР було репресовано 139835 осіб. Із них, за підрахунками Міжнародного товариства «Меморіал», розстріляно 111091 осіб (Петров Н., 1997, с. 41–43). А в УРСР відповідно — 57410 та 46792 (Справа «Польської Організації Військової» в Україні, 2011, 34–35). Ж. Діндо належала до однієї з категорій громадян, яка підпадала під репресії — іммігрантів з етнічних польських земель. З огляду на дуже великий відсоток розстріляних у цій операції, можна стверджувати, що Ж. Діндо пощастило залишитися живою. Оскільки слідчі на допитах закидали їй шпигунство на користь Польщі, вона доводила прокурору, що у Варшаві під час поїздки до Німеччини була тіль-

¹ ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 58338. Т. 1. Арк. 13.

² ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 14. Арк. 2–2 зв.

³ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 2. Спр. 4. Арк. 2.

ки півгодини (від потяга до потяга). Листування з Польщею не мала й у консульстві ніколи не була¹. Але, на нашу думку, була одна суттєва обставина, якої радянським каральним органам вистачило для звинувачень — подружжя листувалося з родичами в Польщі.

На підтвердження лояльності до радянської влади Ж. Діндо у заяві прокурору УРСР, написаній 8 червня 1939 р. під час перебування у Північно-Уральському таборі (станція Сарагулка у Свердловській обл.), зазначила, що, отримавши у СРСР все найцінніше для себе — освіту, успіх, матеріальний достаток, «всіма засобами чесного громадянина і художника зміцнювала радянську дійсність, усвідомлюючи агітаційну силу мистецтва, я створювала художні образи, які мали популяризувати в масах радянські лозунги»². Ж. Діндо стверджувала у зверненні до прокурора УРСР, що під впливом члена партії, свого педагога і чоловіка Б. Кратка навчилася «розуміти прекрасну радянську дійсність, служить чесно ділу революції і вірити в НКВС як хранителя всіх завоювань Жовтня і провідника великих лозунгів Партії»³. Скульпторка добре розуміла, що виявом вірності владі є зміцнення «дорогого мені радянського реалістичного мистецтва»⁴. Це вказує на кардинальні ідейні зміни в її творчості, бо початок її діяльності у 1920-х рр. характеризувався іншими ідейними підходами. А далі у скарзі вона розкрила обставини слідства: «...Я піддавалась побиттям і знущанням. Систематичні побиття обличчя привели до тяжкого психічного стану, а також до захворювання шкіри обличчя, яке і зараз залишає мене напівпідвалом»⁵. Вів справу слідчий Д. Ліфар так, що вона повинна була сама в усьому зізнатися. Зазначимо, що начальник III відділення IV відділу УДБ НКВС старший лейтенант Данило Ліфар після участі у справах бойчукістів, продовжив успішну кар'єру, але був звільнений з каральних органів 1939 р. (Відлуння Великого терору. 2018, с. 680). З часом Ж. Діндо було надано покази художника І. Падалки про їхню спільну «участь» у контрреволюційній організації. На допитах, як свідчить протокол, котрий написав слідчий М. Казін і підписала дуже нерівним почерком (очевидно, через побиття) Ж. Діндо, її детально розпитували про зв'язки з М. Бойчуком та його учнями. На нашу думку, визначальним для долі скульпторки було те, що вона мала зустрічі з С. Налепинською-Бойчук після арешту М. Бойчука, І. Падалки, В. Седяра⁶. Справу вели ті самі слідчі, що й справу дружини М. Бойчука, розстріляної 11 грудня 1937 р. (Білокінь, С. Смерть Софії Нелепінської-Бойчук).

¹ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 17. Арк. 1 зв.

² ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 17. Арк. 2.

³ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 17. Арк. 2 зв.

⁴ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 17. Арк. 2 зв.

⁵ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 17. Арк. 2–2 зв.

⁶ ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 58338. Т. 1. Арк. 16–20.

У заяві до прокурора УРСР Жозефіна Діндо просила: «Я хочу бути тільки вислуханою НКВС і глибоко вірю у своє повне виправдання»¹. Але 22 листопада 1937 р. Особливою нарадою при НКВС СРСР прийнято постанову про ув'язнення Ж. Діндо на 10 років у виправно-трудоий табір за контрреволюційну діяльність. На думку А. Довжик, Ж. Діндо проходила по «альбомній справі». Справді, такі справи тоді використовувались у «польській операції» та інших репресіях 1937–1938 рр. Йдеться про такий порядок засудження, за яким «двійки» (НКВС СРСР та прокуратура СРСР) ухвалювали рішення про репресії не за слідчими справами, а за списками («альбомами»), де викладалася суть справи і які надсилалися з місцевих каральних органів до Москви. Рішення приймали заочно (Шаповал, Ю. 2013, с. 139). Але, оскільки Ж. Діндо засудила Особлива нарада при НКВС СРСР, то очевидно, що справа Жозефіни Костянтинівни не належала до категорії «альбомних справ». Вона проходила по «польській операції» за статтями 54-6 і 54-11 КК УРСР².

Після цього почалася спільна боротьба Бернарда Кратка й Жозефіни Діндо за своє звільнення. В той час Б. Кратко вже перебував у засланні. На його запит каральні органи повідомили 14 квітня 1938 р., що його дружина відбула 17 січня 1938 р. в Карлаг НКВД в м. Караганда. А 28 квітня прокуратура УРСР повідомила Бернарду Кратку в Чарджуй, що його заява по справі Жозефіни Діндо залишена без задоволення. Але він боровся й написав скаргу до ЦК ВКП(б). Зусилля Б. Кратка не виявилися марними, що було вкрай рідко. З заяви Б. Кратка на ім'я Голови Верховного суду СРСР І. Т. Голякова довідуємося, що на той час Ж. Діндо перебувала у 13-му відділенні табірному пункту № 1 Північуралтабору в м. Турінську. Б. Кратко пояснював голові Верховного суду СРСР, що арешт його дружини організували «контрреволюціонери», які саме тоді намагалися «викликати незадоволення» загалу масовими арештами. Б. М. Кратко просив скасувати вирок у зв'язку застосуванням тортур, що змусило обвинувачувану визнати «вину»³. До того ж у результаті 8-місячного перебування в Лук'янівській тюрмі Ж. Діндо захворіла на туберкульоз.

Цей лист мав наслідки, очевидно, як і лист до секретаря ЦК КП(б) У М. Хрушова. Б. Кратко звертався до партійного вождя УРСР: «Невже загине чесний радянський художник серце якого так гаряче билось в унісон розквіту нашої соціалістичної батьківщини». Безперечно, що митець прийняв чинні умови співіснування з владою, аргументуючи мотиви визволення її ж тезами: справа його і дружини — елемент «великого спротиву класового ворога»⁴.

¹ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 17. Арк. 3 зв.

² ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 58338. Т. 1. Арк. 63–64.

³ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 2. Спр. 7. Арк. 6, 6 зв.

⁴ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 4. Арк. 1–2.

Зберігся другий том архівно-слідчої справи скульпторки — «Матеріали перевірки до слідчої справи № 634 по звинуваченню Діндо Ж. К.». У ній відклалися скарги Ж. Діндо прокурору УРСР, листи Б. Кратка до Л. Берії, М. Хрушова 1939 р. Саме ці звернення і призвели до того, що запрацювала бюрократична машина каральних органів. У порядку нагляду Київський УНКВС витребував справи самої скульпторки, спостережна справа адмінвизаного Б. Кратка, архівно-слідча справа С. Налепинської-Бойчук¹. У результаті 26 листопада 1939 р. постановою, яку затвердив заступник наркома внутрішніх справ Горлинський, прийняв рішення терміново направити спецконвоем Жозефіну Костянтинівну з Північно-Уральського табору в Свердловській обл. (станція Сарагулка) до Києва² для дослідження. 7 травня 1940 р. Бернард Кратка на засланні повідомили про це³. З березня 1940 р. знову почалися допити Ж. Діндо у Києві. Також допитували свідків: диригента Олександра Величка, професора Харківського художнього інституту Михайла Козика (у Харкові)⁴, розглядали виробничо-політичну (!) характеристику на скульптурні роботи Ж. Діндо. І в результаті 14 червня 1940 р. було порушено клопотання перед особливою нарадою НКВС СРСР про звільнення її з таборів із заліком ув'язнення і залишенням за нею судимості. Тому 21 вересня 1940 р. внаслідок перегляду справи Жозефіни Діндо Окрема нарада при НКВС СРСР вирок 22 листопада 1937 р. скасовано і вирішено «обмежитись строком відбутого покарання» та звільнити її з-під варті⁵. Звільнили Жозефіну Костянтинівну лише 7 жовтня 1940 р.⁶ Після звільнення проживала у Києві по вул. Артема 40, кв. 5 (Білокінь, С. І. 2016; Білокінь, С. І. 2013).

На час її звільнення кімната в квартирі подружжя по вул. Павловській буд. 10, кв. 6 зайняли громадяни, які отримали відповідний ордер. І тому скульпторка просила адміністративні органи якомога швидше звільнити квартиру або надати рівнозначну: «Прошу врахувати, що в даний час живу буквально на вулиці»⁷. Жозефіна Діндо зверталась у квітні 1941 р. і до народного комісара внутрішніх справ УРСР П. Мешика та вказувала, що півроку перебувала «між небом і землею» після звільнення з ув'язнення. Також їй не надали майстерні й не повернули твори, які зберігались у Художньому інституті після її арешту⁸. Її роботи, які приховували у спецфонді Державного українського музею разом з роботами бойчукістів І. Падалки, В. Седяра, С. Налепинської-Бойчук, В. Гвоздика, І. Липківського визнали

¹ ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 58338. Т. 2. Арк. 9–16.

² ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 58338. Т. 2. Арк. 35–38.

³ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 2. Спр. 7. Арк. 1–2, 4–5.

⁴ ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 58338. Т. 2. Арк. 70–73, 76–78.

⁵ ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 58338. Т. 1. Арк. 65–66.

⁶ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 18. Арк. 1.

⁷ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 2. Спр. 11. Арк. 1–1 зв.

⁸ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 2. Спр. 12. Арк. 1–5.

«контрреволюційними» з «бойчуківським формалістичним методом», такими, що спотворюють соціалістичну дійсність, дають «фальшиві образи радянських людей» (Білокінь, С. І. 2013, с. 561–562). Загально відомі спецфонди для «ідеологічно шкідливих» книг, архівних матеріалів, але існували такі й для творчих робіт у музеях. Так партійне керівництво обмежувало доступ до творів мистецтва. Тому за рішенням спеціальної комісії ще 8 вересня 1937 р. їх було знищено (Білокінь, С. І. 2013, с. 561–562).

На початку війни 5 липня 1941 р. Ж. Діндо зазнала поранення в ногу, тому не була евакуйована. При окупації жила в Києві й стояла на обліку відділу культури та освіти. В краєзнавчих розвідках луганського дослідника Ю. Чепурнова є відомості про цей період життя Ж. Діндо. У міській луганській газеті періоду окупації є невелике повідомлення про скульпторку: вона виготовила бюст Гітлера і працювала над бюстом Герінга (Чепурнов, Ю. 2001). Але ця інформація потребує додаткового вивчення, бо не підтверджується архівними матеріалами з реабілітаційної частини її архівно-слідчої справи. Жозефіна Діндо добре розуміла, що від її творчості чекає більшовицький режим. Адже після звільнення Києва 1944 р. Ж. Діндо вже працювала в художніх майстернях при КХІ над композицією «Партія і Червона армія»¹. Після звільнення скульпторка не була реабілітована. І тільки 7 грудня 1988 р. в порядку нагляду рішення 1937 і 1940 рр. було скасовано, а кримінальну справу припинено за відсутністю складу злочину. Це рішення підтвердив військовий трибунал КВО 19 грудня 1988 р.²

Таким чином, на прикладі долі митців Бернарда Кратка та Жозефіни Діндо яскраво видно соціокультурні трансформації суспільства в радянській Україні. Вони почали шлях як представники модерного європейського мистецтва (конструктивізму та імпресіонізму) в скульптурі, але вже у 1920-х рр., а Б. Кратко і на початку встановлення більшовицького режиму своєю творчістю демонстрували лояльність до радянської влади. Маючи партійний квиток, займаючись переважно «пролетарською» тематикою, Б. Кратко до певного часу був потрібен режиму. Тому вони з Ж. Діндо мали можливість брати участь у мистецькому житті Києва. Але в період «великого терору», зокрема «польської операції», належність до кола «бойчукістів» призвела до арешту й засудження Ж. Діндо та адміністративної висилки Б. Кратка. Після повернення до Києва Бернард Кратко і Жозефіна Діндо боролися за реабілітацію й у творчості вже не виходили за межі соціалістичного реалізму та демонстрували відданість комуністичного режиму.

¹ ЦДАМЛМУ. Ф. 330. Оп. 3. Спр. 14. Арк. 2 зв.

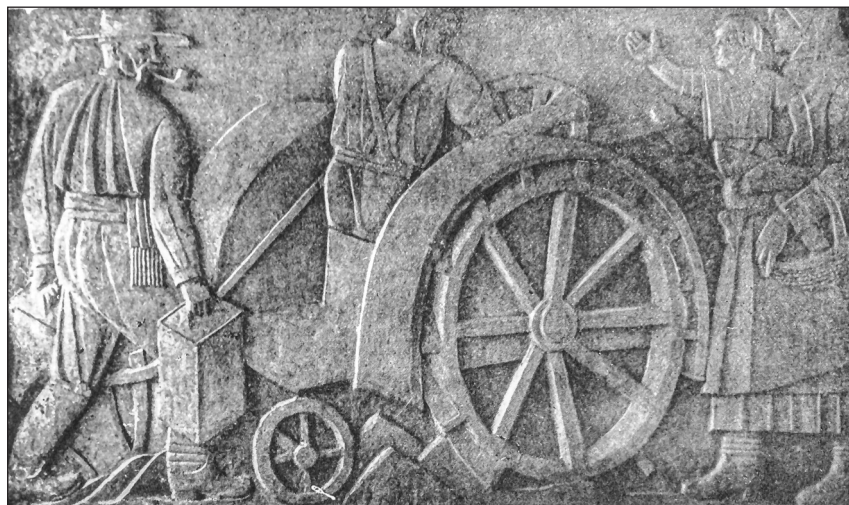
² ЦДАГО України. Ф. 263. Оп. 1. Спр. 58338. Т. 2. Арк. 128–136 зв.

Рис. 1. Усмішка. 1913 р.

*Рис. 2. Пам'ятник Т. Шевченку.
Відкриття, травень 1919. Київ.*

*Рис. 3. Барельєф (колгоспний санаторій на Хаджибейському лимані).
1928 р. Одеса.*

Рис. 4. Складають план п'ятилітки. 1928 р. Київ

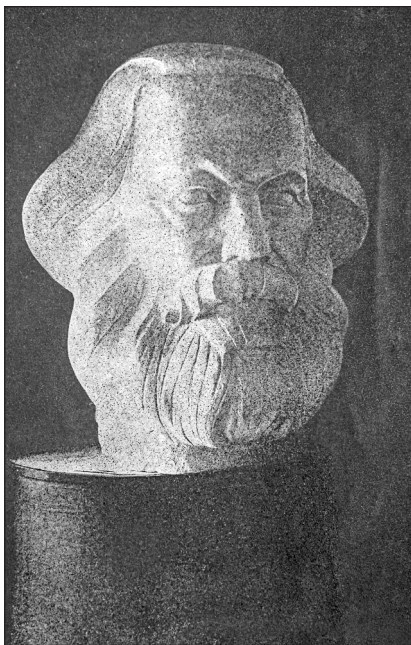

Рис. 5. К. Маркс. 1932 р.

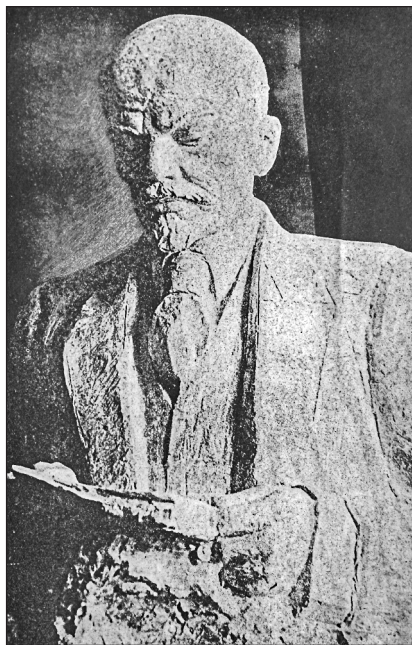
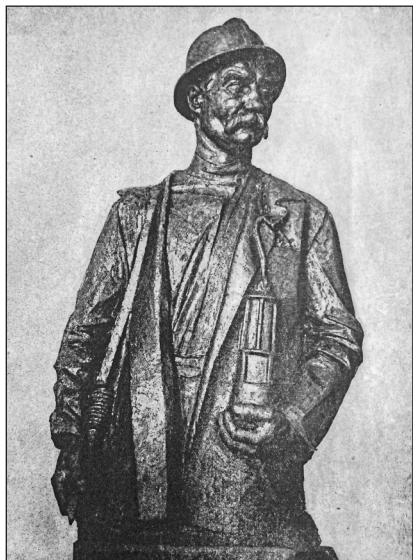

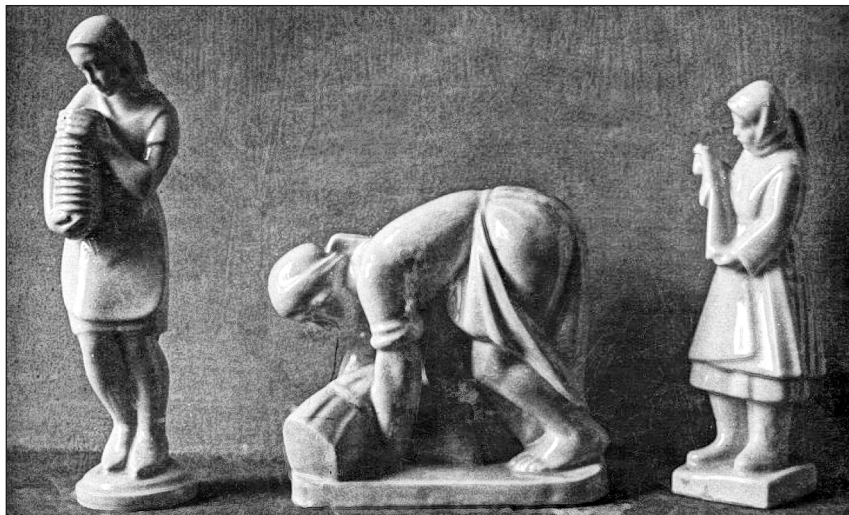
Рис. 6. В. Ленін. 1931 р. Київ
161

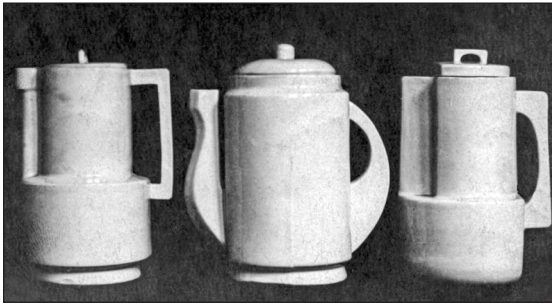
*Рис. 7. Краций ударник
Щербинівської рудні т. Рябошапка.
1932 р.*

Рис. 8. Жозефіна Діндо.

*Рис. 9. Твори Жозефіни Діндо. «Посудниця», «Жниця», «Делегатка».
Кінець 1920 — поч. 1930 рр.*

*Рис. 10. Твори Жозефіни Діндо.
Фарфорові геометризовані чайно-кавові форми.
Кінець 1920-тих — початок 1930-тих рр.*

Білокінь, С. І. 2016. *Бойчук та його школа*. Київ: Мистецтво.

Білокінь, С. І. 2013. *Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917–1941 рр.): джерелознавче дослідження*. Т. 2. Дрогобич: Коло.

Білокінь, С. *Смерть Софії Неленінської-Бойчук*. [Online]. Available at: <https://tinyurl.com/yuyt9tl2l>

Відлуння Великого терору, 2018. Збірник документів у трьох томах. Т. 2: Документи з архівних кримінальних справ на співробітників органів НКВС УРСР, засуджених за порушення соціалістичної законності (жовтень 1938 р. — червень 1943 р.). Кн. 1. Київ: В. Захаренко.

Довжик, А. І. 2017. Репресії проти жінок-викладачів вишів (за матеріалами архівно-слідчої справи Жозефіни Діндо). *Грані*. № 3 (143). С. 76–86.

Кравченко, Я. О. 2010. *Школа Михайла Бойчука. Тридцять сім імен*. Київ: Майстерня книги, Оранта.

Митці України, 1992. Енциклопедичний довідник за редакцією А. В. Кудрицького. Київ: Українська енциклопедія. С. 331.

Наслідки конкурсу проектів пам'ятника на могилі Шевченка, 1928. *Нове мистецтво*. № 4 (74). С. 9. [Online]. Available at: <https://tinyurl.com/yxh3r34j>

Пантеон зодчих Лук'янівського некрополю, 2008. Біографічний довідник. Київ: «3 Медіа».

Польща та Україна у тридцятих — сорокових роках ХХ століття: невідомі документи з архівів спеціальних служб, 2010. Т. 8. Великий терор: польська операція 1937–1938. Ч. 1. Варшава; Київ.

Польща та Україна у тридцятих — сорокових роках ХХ століття: невідомі документи з архівів спеціальних служб, 2010. Т. 8. Великий терор: польська операція 1937–1938. Ч. 2. Варшава; Київ.

Петров, Н. 1997. *«Польская операция» НКВД 1937–1938 гг. Репрессии против поляков и польских граждан*. Москва: Звенья. С. 41–43.

Словник художників України, 1973. Київ: Головна редакція Української Радянської Енциклопедії. С. 119.

Сокирко, А. 2017. Доля митця: Бернард Кратко між мистецтвом і політикою. *Evropský filozofický a historický diskurz*. V. 3. Iss. 2. S. 50–56.

Сокирко, А. 2018. *Діяльність об'єднань художників УСРП (1920-ті — початок 1930-х рр.): суспільно-політичний контекст*. Дис. ... канд. іст. наук. Київ. 259 с.

Справа «Польської Організації Військової» в Україні. 1920–1938 рр. 2011. Київ: Головна редколегія науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією».

Тарахан-Береза, З. П. 1998. *Святиня. Науково-документальний літопис Тарасової гори*. Київ: Родовід.

Холостенко, Є. 1933. *Бернард Кратко*. Харків: Мистецтво, 1933. 13+34 с.

Чепурнов, Ю. 2001. *Окупація. Життя Луганська*. [Online]. Available at: <http://shusek.livejournal.com/6036.html>

Шаповал, Ю. 2013. Україна в добу «Великого терору»: етапи, особливості, наслідки. *Політичні репресії в Українській РСР 1937–1938 рр.: дослідницькі рефлексії та інтерпретації. До 75-річчя «Великого терору» в СРСР: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції, м. Київ, 15 березня 2012 р.* Київ: ІУ НАН України. 456 с.

Школьна, О. 2009. Мистецтво, народжене в червоному Харкові: Жозефіна Діндо як бренд революції. *Культура України*. № 28. С. 123–135.

Школьна, О. *Пластика Жозефіни Діндо в художніх збірках України*. [Online]. Available at: <http://be-inart.com/post/view/704>

Шкурупій, Г. 1929. Диктатура богомазів. *Нова генерація*. № 10. С. 26–34.

Bilokin, S. I. 2016. *Boichuk ta yoho shkola [Boychuk and his school]*. Kyiv: Mystetstvo. [in Ukrainian]

Bilokin, S. I. 2013. *Masovyı teror yak zasib derzhavnoho upravlinnia v SRSR (1917–1941 rr.): dzhereloznavche doslidzhennia [Mass terror as a Means of Public Administration in the USSR (1917–1941): a Source Study]*. T. 2. Drohobych: Kolo. [in Ukrainian]

Bilokin, S. *Smert Sofii Nelepinskoi-Boichuk [Death of Sofia Nelepinska-Boychuk]*. [Online]. Available at: <https://tinyurl.com/yyt9tl2l> [in Ukrainian]

Vidlunnia Velykoho teroru [Echoes of the Great Terror], 2018. Zbirnyk dokumentiv u trokh tomakh. T. 2: Dokumenty z arkhivnykh kryminalnykh sprav na spivrobotnykiv orhaniv NKVS URSS, zasudzhenykh za porushennia sotsialistychnoi zakonnosti (zhovten 1938 r. — cherven 1943 r.). Kn. 1. Kyiv: V. Zakharenko. [in Ukrainian]

Dovzhyk, A. I. 2017. Represii proty zhinok-vykladachiv vyshiv (za materialamy arkhivno-slidchoi spravy Zhozefiny Dindo) [Repressions against Women University Teachers (Based on the Materials of the Archival-Investigative Case of Josephine Dindo)]. *Hrani*. № 3 (143). P. 76–86. [in Ukrainian]

Holostenko, Y. 1933. *Bernard Kratko [Bernard Kratko]*. Kharkiv, 13+34. [in Ukrainian].

Kravchenko, Ia. O. 2010. *Shkola Mykhaila Boichuka. Trydtsiat sim imen [Mikhail Boychuk's School. Thirty-Seven Names]*. Kyiv: Maisternia knyhy, Oranta. [in Ukrainian]

Mytsi Ukrainy [Artists of Ukraine], 1992. Entsyklopedychnyi dovidnyk za redaktsiieiu A. V. Kudrytskoho. Kyiv: Ukrainska entsyklopediia. S. 331. [in Ukrainian]

Naslidky konkursu proektiv pam'iatnyka na mohyli Shevchenka, 1928. *Nove mystetstvo*. 4 (74), c. 9. [Online]. Available at: <https://tinyurl.com/yxo3r34j> [in Ukrainian]

Panteon zodchykh Lukianivskoho nekropoliu [Pantheon of Architects of Lukyanov Necropolis], 2008. Biohrafichnyi dovidnyk. Kyiv: «3 Media». [in Ukrainian]

Polshcha ta Ukraina u trydtsiatykh — sorokovykh rokakh XX stolittia: nevidomi dokumenty z arkhiviv spetsialnykh sluzhb [Poland and Ukraine in the 1930s and 1940s: Unknown Documents

from the Archives of Special Services], 2010. T. 8. Velykyi teror: polska operatsiia 1937–1938. Ch. 1. Varshava; Kyiv. [in Ukrainian]

Polshcha ta Ukraina u trydtsiatykh — sorokovykh rokakh XX stolittia: nevidomi dokumenty z arkhiviv spetsialnykh sluzhb [Poland and Ukraine in the 1930s and 1940s: Unknown Documents from the Archives of Special Services], 2010. T. 8. Velykyi teror: polska operatsiia 1937–1938. Ch. 2. Varshava; Kyiv. [in Ukrainian]

Petrov, N. 1997. «Polskaia operatsiia» NKVD 1937–1938 gg. Repressyy protyv poliakov y polskykh grazhdan [«Polish operation» of the NKVD 1937–1938. Repression against Poles and Polish citizens]. Moskva: Zvenia. S. 41–43. [in Russian]

Slovnnyk khudozhnykiv Ukrainy [Dictionary of Ukrainian Artists], 1973. Kyiv: Holovna redaktsiia Ukrainskoi Radianskoi Entsyklopedii. S. 119. [in Ukrainian]

Sokyрко, A. 2017. Dolia myttsia: Bernard Kratko mizh mystetstvom politykoiu [The Fate of the Artist: Bernard Kratko Between Art and Politics]. *Evrotsky filozoficky a historicky diskurz*. V. 3. Iss. 2. S. 50–56. [in Ukrainian]

Sokyрко, A. 2018. Diialnist ob'iednan khudozhnykiv USRR (1920-ti — pochatok 1930-kh rr.): suspilno-politychnyi kontekst [Activities of associations of artists of the USSR (1920s — early 1930s): socio-political context]. *Dys. ... kand. ist. nauk*. Kyiv. 259 s. [in Ukrainian]

Sprava «Polskoi Orhanizatsii Viiskovoi» v Ukraini. 1920–1938 rr. [The case of the «Polish Military Organization» in Ukraine. 1920–1938] 2011. Kyiv: Holovna redkolehiia naukovodokumentalnoi serii knykh «Reabilitovani istoriieiu». [in Ukrainian]

Tarakhn-Bereza, Z. P. 1998. *Sviatynia. Naukovo-dokumentalni litopys Tarasovoi hory [Shrine. Scientific and documentary chronicle of Tarasova mountain]*. Kyiv: Rodovid. [in Ukrainian]

Kholostenko, Ie. 1933. *Bernard Kratko [Bernard Kratko]*. Kharkiv: Mystetstvo, 1933. 13+34 s. [in Ukrainian]

Chepurnov, Yu. 2001. *Okupatsiia. Zhyzn Luhanska [Occupation. Life of Luhansk]*. [Online]. Available at: <http://shusek.livejournal.com/6036.html>

Shapoval, Iu. 2013. Ukraina v dobu «Velykoho teroru»: etapy, osoblyvosti, naslidky [Ukraine in the Days of the «Great Terror»: Stages, Features, Consequences]. *Politychni represii v Ukrainskii RSR 1937–1938 rr.: doslidnytski refleksii ta interpretatsii. Do 75-richchia «Velykoho teroru» v SRSR: Materialy Vseukrainskoi naukovoii konferentsii, m. Kyiv, 15 bereznia 2012 r.* Kyiv: IIU NAN Ukrainy, 456. [in Ukrainian]

Shkolna, O. 2009. Mystetstvo, narodzhene v chervonomu Kharkovi: Zhofefina Dindo yak brend revolutsii [Art Born in Red Kharkiv: Josephine Dindo as a Brand of Revolution]. *Kultura Ukrainy*. № 28. S. 123–135. [in Ukrainian]

Shkolna, O. *Plastyka Zhofefiny Dindo v khudozhnikh zbirkakh Ukrainy [Josephine Dindo's Sculpture in Art Collections of Ukraine]*. [Online]. Available at: <http://be-inart.com/post/view/704> [in Ukrainian]

Shkurupii, H. 1929. Dyktatura bohomaziv [The Dictatorship of the Bogomas]. *Nova heneratsiia*. № 10. S. 26–34. [in Ukrainian]